

โคลงกลบทในสมุดแบบโคลงมีสารพัด

ดอกรัก พยัคศรี*

โคลงกลบท เป็นผลงานกวีนิพนธ์ของกวีในอดีตที่แสดงให้เห็นถึงความเหนือชั้นในด้านการประพันธ์โคลงไปอีกขั้นหนึ่ง โดยประพันธ์โคลงขึ้นมาหนึ่งบทและนำคำในโคลงไปจัดให้อยู่ในรูปแบบต่างๆ กันไป และมีการซ่อนปม หรือเงื่อนไขบางอย่าง เพื่อที่จะ “ถอน” กลของโคลงนั้นๆ ออกมาได้

การประพันธ์โคลงกลบทนั้นต้องอาศัยความเพียรพยายามในการประพันธ์ ต้องคิดซับซ้อนมากกว่าโคลงธรรมดาสองสามชั้น นอกจากนี้ยังต้องอาศัยการคิดวางคำในโคลงอย่างมีระบบ แบบแผน (pattern) เพื่อให้การถอนโคลงกลบทนั้น ถูกต้องตามที่ได้คิดวางคำเอาไว้

คำตอบที่ถูกต้องมักจะอาศัยระบบที่สมมาตรกัน เช่น ถ้าอ่านเวียนขวาเป็นก้นหอย ก็จะต้องเวียนไปทางเดียวกันทั้งหมด หรือถ้าอ่านแบบตาเดินของม้าในเกมหมากรุก ผู้อ่านก็ต้องเล่นหมากรุกเป็นจึงจะสามารถถอนกลโคลงรูปแบบนี้ได้ (ประเสริฐ ณ นคร 2544, 68)

นอกจากกลโคลงที่อาศัยการวางคำอย่างมีแบบแผนแล้ว กวีเองยังได้รังสรรค์งานวิจิตรศิลป์เพิ่มเติมลงในกลโคลงอีกด้วย โดยใช้ภาพวาดลายเส้นหรือภาพวาดลงสีสันทวยงามประกอบกับกลโคลงนั้นๆ ซึ่งภาพวาดและกลโคลงจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงเนื้อหา เช่น กลโคลงพระรามตามมฤค ที่มีเนื้อหากล่าวถึงพระรามกำลังแผลงศรเพื่อจะยิงกวางทองในป่า เป็นต้น

ความสัมพันธ์กันในเชิงเนื้อหา เช่น กลโคลงพระรามตามมฤค ที่มีเนื้อหากล่าวถึงพระรามกำลังแผลงศรเพื่อจะยิงกวางทองในป่า เป็นต้น

กลโคลงเหล่านี้ทั้งกลโคลงภาพ และกลโคลงอักษรมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในตำราแต่งโคลงโดยตรง คือ จินตามณี และบางโคลงก็แทรกอยู่ในวรรณกรรมเรื่องต่างๆ มากมาย เช่น โคลงโลกนิติ ตำราพิชัยสงคราม ธรรมสุภาสิต เป็นต้น (นิยะดา เหล่าสุนทร 2536,18)

ที่มาของเอกสาร

สมุดแบบโคลงมีสารบัญฉบับนี้เป็นสำเนาดิจิทัลเอกสารโบราณที่เผยแพร่บนเว็บไซต์ของ World Digital Library (www.wdl.org) โดยใช้ชื่อเอกสารชิ้นนี้ว่า “Illustrated Book of Thai Poetry” หรือ “สมุดภาพโคลง” และได้ให้คำอธิบายของเอกสารชิ้นนี้ไว้ว่า

“โคลงที่รวบรวมมาไว้ในเอกสารโบราณชิ้นเด่นของไทยชิ้นนี้ ไม่ทราบผู้แต่ง ช่วงครึ่งหลังของ ศตวรรษที่ 19 เนื้อหาหลักของโคลงทั้งหมดเกี่ยวกับ “การสูญเสียนางอันเป็นที่รัก” ภาพวาดทั้งหมดสวยงามประณีตวิจิตรบรรจง ทั้งภาษา บทกวี และงานศิลป์ โคลงแต่ละโคลงมีภาพประกอบศิลป์เป็นของตัวเอง เนื้อหาเป็นการยกย่องถึงความสวยงามของนางอันเป็นที่รัก และสวดดีกับความตายของนาง โคลงภาพทั้ง 13 ชิ้นได้ร้อยต่อกันเป็นเรื่องเดียว ซึ่งเป็นภาพเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ และอนุภาคจากตำนานหรือวรรณกรรมของไทย เช่น กิณรี(สัตว์ครึ่งคนครึ่งนก) หรือภาพของ พระราม ตัวละครเอกในรามเกียรติ์ของไทย เอกสารโบราณชิ้นนี้เก็บรักษาอยู่ที่ หอสมุดรัฐบาว่าเรีย เมืองมิวนิค ประเทศเยอรมัน”

ข้อมูลจำเพาะของเอกสาร

ในเว็บไซต์ได้ให้ข้อมูลเมตาดาตาของเอกสารชิ้นนี้ไว้ดังนี้

1. ชื่อเรื่อง	Illustrated Book of Thai Poetry
2. วันที่สร้าง	ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24
3. ภาษา	ไทย
4. ชื่อเรื่องภาษาต้นฉบับ	สมุดภาพโคลง
5. สถานที่	ประเทศไทย
6. หัวเรื่องเพิ่มเติม	ภาพวาด, ตำนาน, ความรัก, เทวนิยาย, บทกวี, บทกวีไทย
7. ประเภท	เอกสารโบราณ
8. สภาพเอกสาร	58 หน้ากระดาษ ภาพขนาด 11.5 x 36 ซม.
9. บันทึก	BSB Shelfmark: Cod.siam. 98
10. ที่อยู่เอกสาร	หอสมุดรัฐบาว่าเรีย
11. ทรัพยากรภายนอก	http://hdl.loc.gov/loc.wdl/demnbsb.8965

เนื้อหาของเอกสาร

เนื้อหาในด้านของสมุดไทยประกอบด้วยกลโคลง มีทั้งที่เป็นกลโคลงภาพและกลโคลงอักษร โดยหน้าปกสมุดเขียนชื่อเรื่องไว้ว่า “สมุดแบบโคลงมีสารพัด” กลโคลงในสมุดไทยเล่มนี้มีทั้งกลโคลงภาพ 54 โคลง และกลโคลงอักษร 31 โคลง กลโคลงส่วนใหญ่มีที่มาจากกลโคลงที่อยู่ในจินตามณี และจารึกวัดพระเชตุพน

ความน่าสนใจของสมุดแบบโคลงมีสารพัดนี้อยู่ที่กลโคลงภาพซึ่งเป็นภาพเขียนสีบนสมุดไทยดำ มีความวิจิตรงดงามทั้งลายเส้นและสีสันทัน ประกอบกับกลโคลงที่อยู่ภายในภาพได้อย่างกลมกลืนและลงตัว ที่สำคัญสมุดไทยเล่มนี้มีความสมบูรณ์มากแทบจะไม่มีรอยชำรุดใดๆ เลย ซึ่งหาได้ยากมาก อย่างไรก็ตามสมุดแบบโคลงมีสารพัดก็ได้ถูกทำสำเนาดีจิตรด้วยความละเอียดสูงไว้แล้ว และให้บริการในบนเว็บไซต์อินเทอร์เน็ต เพื่อให้นำไปศึกษาต่อยอดความรู้ได้

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

เมื่อได้ลองอ่านและลองถอนกลโคลงที่อยู่ในสมุดแบบโคลงมีสารพัด ก็พบว่ายากลำบากมากในการถอน เพราะผู้เขียนเองก็ไม่ได้มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับกลโคลงแบบนี้มาก่อน จึงได้ไปหาเอกสารอ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับกลโคลงในสมุดไทยเล่มนี้ ซึ่งก็พบหนังสืออยู่สามเล่ม ได้แก่ เทพยกวีที่ถูกลิ้ม(นิยะดา เหล่าสุนทร 2536) โคลงกลบทวัดพระเชตุพน(นิยะดา เหล่าสุนทร 2544) และปาฐกถาศิลป์ พระศรี ครั้งที่ 6 เรื่องจารึกกับประวัติศาสตร์ศิลป์ (ประเสริฐ ญ นคร 2544)

สมุดแบบโคลงมีสารพัด ส่วนใหญ่แล้วจะมีชื่อของกลโคลงนั้นๆ เขียนกำกับไว้ แต่บางโคลงก็ไม่ได้เขียนไว้จึงได้สอบถามกับหนังสือดังกล่าวจึงได้ชื่อโคลงมาเพิ่มเติมไว้ดังนี้

กลโคลงภาพที่พบชื่อ 44 แบบ

1. เมฆลาล่อมณีวิษขุมลือกลอนด้น	23. โคลงพิทักษ์เกล็ดมังกร
2. สूरียกนตฺในจักร	24. จัตุรกันทจักร
3. จินสาวกระดาษ	25. โคลงทับสรวง
4. พระรามตามมฤค	26. โคลงพิทักษ์ทีปนี
5. ปลากรายแฝงตอ	27. แมงมุมชักใย
6. เหราสะบัดหาง	28. เบญจประทุม
7. สหัสโกมลนิเวศน	29. อุบลเบิกสร้อย
8. มโหธร จุโลธร	30. โคลงไสรราชกระบี่
9. วิหคโหนพฤษภาสกุณราย	31. โคลงดอกกระทุม
10. สีนธพชาติ	32. จตุรัสติบท
11. โสฬสบัวสืบทดอก	33. ประทุมลัดดาวลัย

12. ชันธุกุมารทรงจักร	34. สุริยฉาย
13. ประทุมรัชนีกร	35. วรไตรโลกย
14. ประทุมศรีสวัสดิ์	36. สีสันเสมอ
15. จักรหัสติมาราธิราช	37. ยมก
16. จักรนารายณ์	38. นาคเกี้ยวกระหวัด
17. สุวรรณมัตตรา	39. ทวาทศราศี
18. ประทุมเพริด	40. ชมโฉม
19. พระจันทร์ปิ่นรส	41. ทวาทศจักร
20. โคลงไสรวายุบุตร	42. ประทุมจักร
21. ประทุมวิหาร	43. สุวันโกเมศ
22. มาลัยจักรพรรดิ	44. กากบาท

กลโคลงอักษรที่พบชื่อ 13 แบบ

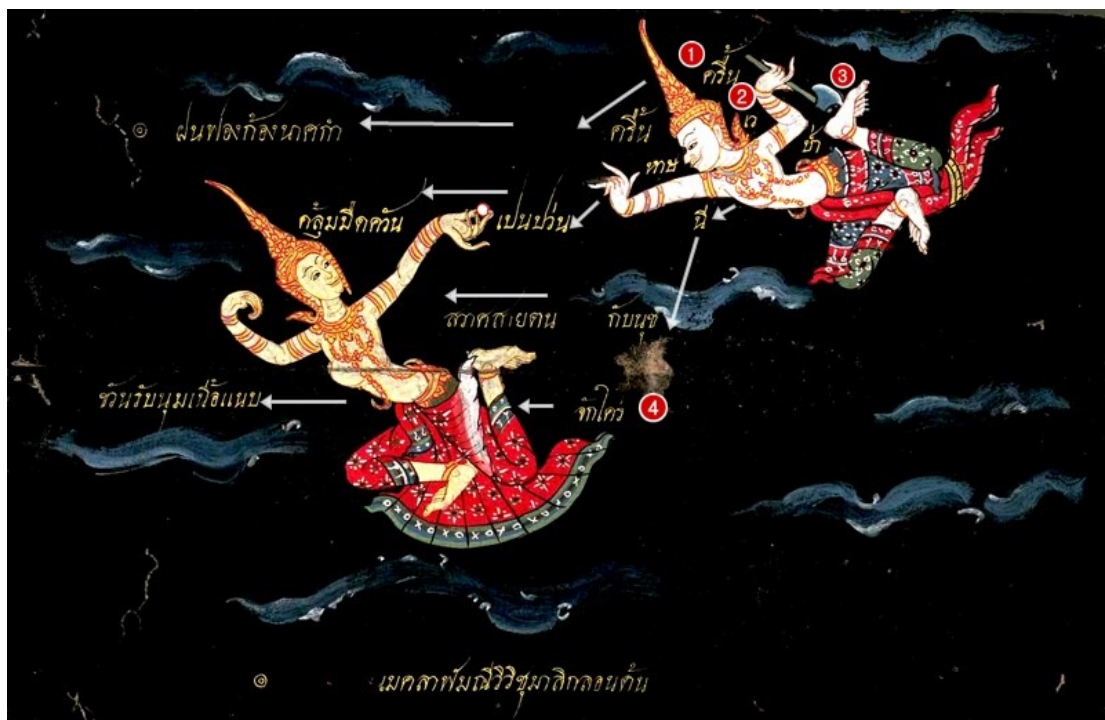
1. แมงมุมชักใย (2 โคลง)
2. ไหมย่งพินน้ำ ลาวทรง (2 โคลง)
3. โคมุชาตอย่างคัมภีร์พิทักษ์
4. อินทเกี้ยวเกลา โคลงลาว
5. อินทรหลงห้อง โคลงลาวทรง
6. หมายถึงรถสามชั้น โคลงลาว
7. ผวนสามชั้น โคลงลาว
8. พิสัยลมพอ
9. ยอดปถาร โคลงลาว
10. จักรพิณธร
11. หมายถึงรถ
12. รังนกกระจาบ
13. นารายณ์กางกร

เมื่อสอบทานโคลงทั้งหมดในสมุดแบบโคลงมีสารพัดก็พบว่า ถึงแม้กลโคลงส่วนใหญ่จะตรงกับในหนังสือที่ใช้สอบทาน แต่ก็มีบางโคลงที่ไม่มีชื่อกำกับและไม่ตรงกับในหนังสือ บางโคลงก็ไม่พบที่มา บางโคลงมีชื่อเหมือนกันแต่ภาพวาดแตกต่างกัน บางโคลงมีแบบแผนเดียวกันแต่ใช้คำแตกต่างกันและเนื้อหาที่แตกต่างกัน เป็นต้น ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างกลโคลงจากในสมุดแบบโคลงมีสารพัดและการถอนโคลงเปรียบเทียบกับหนังสือที่ใช้สอบทานไว้ท้ายบทความ

บทความนี้ไม่ใช่ข้อสิ้นสุดของการศึกษาสมุดแบบโคลงมีสารพัดเล่มนี้ เป็นเพียงแต่บทนำที่จะให้ผู้สนใจเกี่ยวกับโคลงกลบทได้ไปศึกษาต่อในประเด็นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวรรณกรรม การศึกษาที่มาของโคลง ที่มาของภาพโคลง แบบแผนการถอนโคลง ทางด้านอักขรศาสตร์ ศึกษา รูปแบบตัวอักษร อักษรวิธี การใช้คำยืม ฯลฯ หรือแม้กระทั่งการศึกษาศิลปะจากลวดลายภาพวาดที่อยู่ในกลโคลงเองก็ตาม ก็มีความน่าสนใจในการศึกษาเพื่อมาเติมเต็มความรู้ที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนแล้ว หรืออาจได้ข้อมูลใหม่ที่ยังไม่เคยมีใครศึกษามาก่อนอีกด้วย

ตัวอย่างกลโคลงภาพที่ตรงกัน

เมขลาละมณีวิชขุมาลีกลอนตัน

กลโคลงนี้มีแบบแผนการถอนโดยอ่านจากขวามาซ้ายทีละบาททั้งสี่บาท

สมุดแบบโคลงมีสารพัด

๑ ครื่นครื่นกำนาคก้อง	ฟองฝน
เวหาสป่วนเป็นคว้น	มิดคลุ้ม
ปราณีชุกกับตน	สายสวาท
จักใคร่แนบเนื้อนุ่ม	รับขวัญ

เทพยทวิที่ถูกลืม

๑ ครื่นครื่นกัมปนาศก้อง	ฟองฝน
เวหาสป่วนเป็นคว้น	มิดคลุ้ม
ปราณีชุกกับตน	สายสวาท
จักใคร่แนบเนื้อนุ่ม	รับขวัญ

ชั้นทกumarทรงจักร

กลโคลงนี้มีแบบแผนในการถอนโดยอ่านเริ่มจากคำแรกคือ “ชั้นธ” แล้วจึงอ่านกระโดดข้ามไปหนึ่งคำตลอดจนครบ 1 บาท (หมายเลข 1) แล้วจึงอ่านต่อไปในรูปแบบเดียวกันจนครบทั้งสี่บาท (หมายเลข 2, 3 และ 4 ตามลำดับ)

สมุดแบบโคลงมีสารพัด

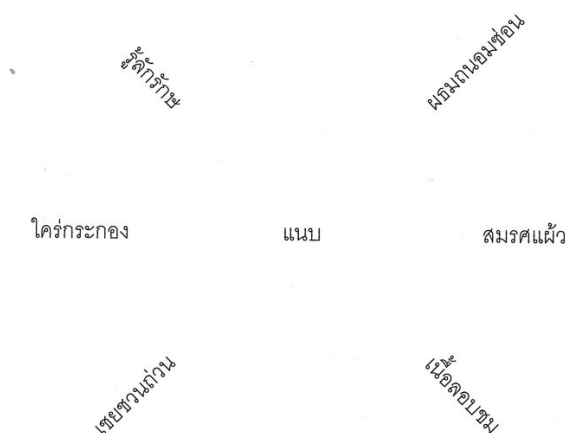
๑ ชั้นทกumarพิชิตเฉี่ยว	ฤทธิ
เป็นเอารสพระสุริย์	เลิศเหลือ
สถิตศิवालย์ศรี	เทเวศร์
ทรงอานุภาพแผ้ว	กฤษณ์ระบือโฉม

เทพยภวี่ที่ถูกกลิม

๑ ชั้นทกumarพิชิตเฉี่ยว	ฤทธิ
เป็นเอารสพระสุริย์	เลิศเรือง
สถิตศิवालย์ศรี	เทเวศ
ทรงอานุภาพแผ้ว	กฤษณ์ระบือโฉม

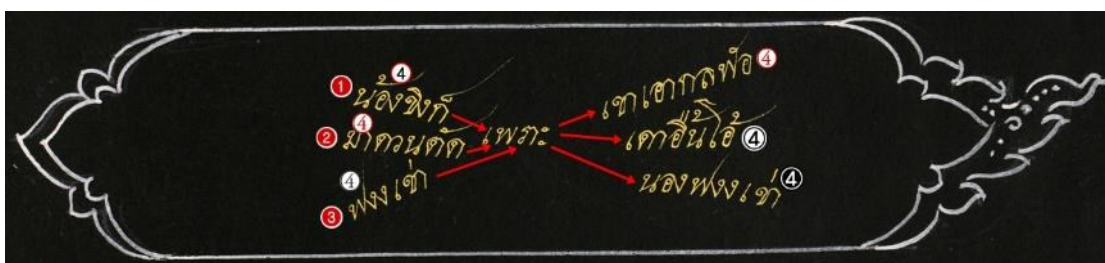
ตัวอย่างโคลงที่มีแบบแผนเดียวกันแต่ใช้คำต่างกัน

แมงมุมชักใย

โคลงกลบทวัดพระเชตุพน

๑ ผู้ลี้ภัยผนเนื้อ	ลอบชม
ใคร่กระกองแนบสม	รศแล้ว
เชชวนดวนแนบผรม	ณอมซ่อน
ผู้ใคร่เชชมแล้ว	ซ่อนผู้ใคร่เช

กลโคลงนี้มีแบบแผนในการถอนโคลงคือ เริ่มจากคำแรกด้านซ้ายมือ(หมายเลข 1 สีแดง) แล้วอ่านเรียงตามลูกศร จากนั้นก็อ่านตามหมายเลข 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนบาทที่สี่ให้เริ่มอ่านคำแรกของบาทแรก (หมายเลข 4) แล้ววนเป็นวงกลมไปเรื่อยๆ จนครบคำ

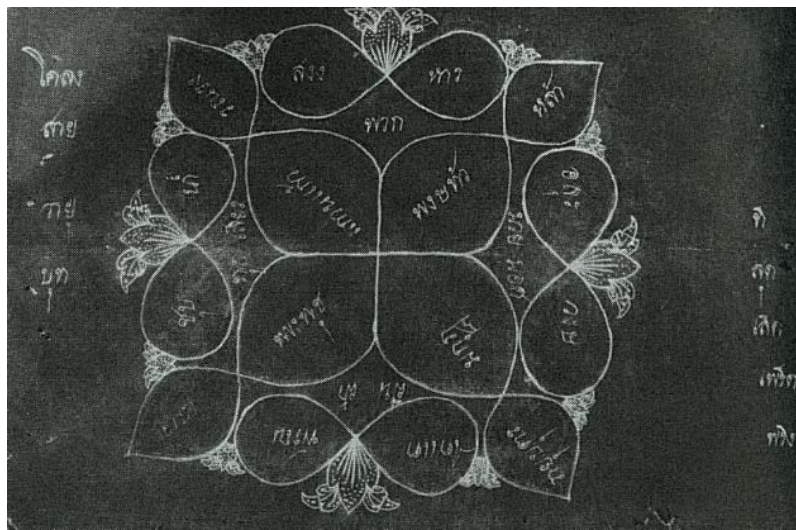
สมุดแบบโคลงมีสารพัด

๑ น้อยซึ้งก็เพราะน้อง	พังเขา
มาควนตัดเพราะเดา	อื่นไอ
พังเขาเพราะเขาเอา	กลล่อ
น้องมาพังเขาไอ	ล่อน้องมาพัง

ตัวอย่างโคลงที่มีชื่อและแบบแผนเดียวกันแต่ภาพต่างกัน

โคลงสายวายุบุตร

เทพยกวีที่ถูกลิ้ม

๑ วายุบุตรมกุฏแก้ว	รณรงค์
อาสาพระฤๅษพงศ์	ท้าวหล้า
สังหารพวกอสุรวงค์	ม้วยมอด
ได้แต่พันผืนผ้า	ซุบน้ำทูลเคียร

สมุดแบบโคลงมีสารพัด

๑ วาญบุตรมกุฏแก้ว	รณรงค์
อาสาพระภูษพงศ์	ท้าวหล้า
สังหารพวกอสุรวงศ์	ม้วยมอด
ได้แต่พันผืนผ้า	ชুবน้ำทะเลเคียว

กลโคลงทั้งสองภาพมีลักษณะแตกต่างกันโดยอันแรกมีลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนอันที่สองคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู ดังนั้นแบบแผนในการถอนจึงต่างกันเล็กน้อยไปตามสัณฐาน แต่แบบแผนการถอนหลักยังคงเหมือนเดิม

กลโคลงภาพนี้มีแบบแผนการถอนโดยเริ่มอ่านจากหัวนาคตัวแรก(หมายเลข 1) ไหลไปตามความโค้งของนาคทั้งสองตัวจนครบสี่บาท

สมุดแบบโคลงมีสารพัด

๑ วิชาฤๅษณ์เจ้า
นิทรปรีชต่างนาคินทร์
ธาดารฤๅษณ์
จงเล็งทุกขอ้า

กษิสินธุ์
ตื่นซ่า
จอมโลกย์
นิราสร้างแรมสมร

กลโคลงนี้มีแบบแผนการถอนโคลงโดยอ่านจากบาทซ้ายมือ(หมายเลข 1) แล้วมาอ่านบาทขวามือ(หมายเลข 2) และไล่เรียงอ่านจนครบทั้งสี่บาท

สมุดแบบโคลงมีสารพัด

๑ หงษ์ทรงสวัสดิ์ล้ำ	หงษ์สวรรค์
เคยภิรมย์เสมสันต์	แห่งห้อง
ในจิตตนคูลาบัน	หิมเวศ
ไยไม่ลงเล่นท้อง	ทอ้งทอ้งมูจลินทร์

รายการอ้างอิง

*นักวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน)

ประเสริฐ ณ นคร. 2544. *ปฐกถาศิลป์ พระศรี เรื่องจารึกกับประวัติศาสตร์ศิลป์*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นิยะดา เหล่าสุนทร 2536. *เทพยกวีที่อุบล*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

นิยะดา เหล่าสุนทร. 2544. *โคลงกลบทวัดพระเชตุพน*. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด(มหาชน)

U.S. Library of Congress. 2013. Illustrated Book of Thai Poetry. World Digital Library.

<http://www.wdl.org/en/item/8965> (accessed July 3, 2014)